

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

.

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старог Дубровника</i> <i>Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa</i> <i>Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њојетике модернизма у лирској ѡрози</i> <i>Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose</i> <i>of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сћваралачке еволуције у раној</i> <i>лирици и збиркама ѡсама у ѡрози Ex Ponto и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems</i> <i>and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Мироња, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт</i> <i>очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations –</i> <i>collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой</i> <i>сћваралачке</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ойасном ѡућу – крайки</i> <i>јоворни изрази усменој јорекла у Знаковима поред пута</i> <i>Иве Андрића: засћућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road:</i> <i>spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by</i> <i>the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи</i> <i>у ѡроцу обликовања Проклете авлије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process</i> <i>of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића –</i> <i>о ѡрадиционалном доживљају оностираној и неким елементима</i> <i>фолклорној модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić</i> <i>and the tradition notions about other world and folklore</i> <i>model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка ѡерминологија и ѡена симболика у</i> <i>ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism</i> <i>in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formularity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новијој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоводака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуираињу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злостављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику комозиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иоејединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Моив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као ииериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza” and “Mustafa Madžar” by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њућа*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуприја*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејтој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћуприја*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзовољне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописног члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописног члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другом, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „...зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровеертованог одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостручно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надодаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклонио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуиџа*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је пригрлио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспавање ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у винско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросѝи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца злѝни круѝ*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *ѝређуѝи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *ѝисане* или *ѝѝамѝане*, а напослетку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинило му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред љуџа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данџуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасији се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разјалији* (где увек види део „модрога неба међу размакнутим белим облацима“), *џањич* (што је „празно зрно“), *џреврџанер* (голуб превртач), *узалудник* (из реченице Радована Самарџића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебиваји се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разјоворији* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свей*, *бели дан*, *бели цар*, *беле њеле*, *бела застава*, *бела маџија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана*..., презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јаркој сунца* и *злајних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

АПСТРАХОВАЊЕ И ЕСТЕТИЗОВАЊЕ НАРАЦИЈЕ У ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ

СТОЈАН ЂОРЂИЋ*

С а ж е т а к. – У кратки роман *Проклећа авлија* (1954) Андрић је уградио две потпуно одвојене фабуле, засноване на описивању два различита историјска догађаја из отоманске прошлости (један из 15. века, други из 18. века), путем којих је успоставио неколико тематско-сижејних токова од којих су најважнија два: у првом је реч о дуготрајној борби принца Џема за султански трон, односно, о губицима и жртвама у тој борби; а у другом о боравку босанског калуђера фра Петра у цариградском затвору, односно, о систематском суспендовању човекове слободе у затворској институцији. Своје приповедање у овом роману Андрић је развио у сложеној форми помоћу пет индивидуализованих наратора; пред крај романа, у слику света је увео, по принципу контрапункта, и феномен лепоте и њене улоге у човековој егзистенцији. Поред тога, Андрић је своје приповедање обогатио метапоетичким разматрањем проблема лепоте приповедања. Најзад, оквирном причом успоставио је посебан интерпретативни контекст с обзиром на пролазност човекове егзистенције. Све ове елементе романескне структуре Андрић је складно повезао примењујући сложене поступке обликовања, а нарочито апстраховање и естетизовање наратије, захваљујући чему је у овом роману достигао високу меру уметничке вредности.

Кључне речи: кратки роман, основна тема, слика света, контрапункт, империјална власт, слобода, лепота, апстраховање, естетизација

Невелик по обиму, Андрићев роман *Проклећа авлија* има два међусобно неповезана, потпуно одвојена фабулативна тока, то јест, два различита предмета о којима се приповеда, па према томе, и две основне теме. Судећи по томе, могло би се рећи да је *Проклећа авлија* састављена од два романа. И поред ове двострукости, то је роман чврсте унутрашње повезаности, највишег јединства уметничке структуре. Да би исприповедао овај роман дуплог сижеа, Андрић је развио посебну врсту наратије, то је наратија интензивног семантичког спрезања неколико фабула, сижеа, тема и осталих елемената у њој, помоћу веома развијених

* stojan.djordjic@outlook.com

најопштијих схематизација, то јест, потпуног апстраховања уметничке интерпретације. Једном речи: то је наратија високе апстракције.

ДВА СИЖЕА (ОБА ИЗ ОТОМАНСКЕ ИСТОРИЈЕ) И
ДВЕ ОПШТЕ ТЕМЕ (ИМПЕРИЈАЛНА ВЛАСТ И ЗАТВОРСКИ
ЖИВОТ) У ФИЛОЗОФСКО-АНТРОПОЛОШКОМ АСПЕКТУ
И У УМЕТНИЧКО-АКСИОЛОШКОЈ ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ

Траг удвајања сижеа, па тиме и романа, види се у промени наслова која се догодила током настанка дела: један је наслов био на почетку рада, а касније се појавио други (Андрић, 1994: 154). Првобитни наслов који је гласио *Принц Цем*, и послужио само као радни наслов, означава, управо, онај почетни сиже: осамнаестогодишњу борбу принца Цема, млађег сина Мехмеда Другог Освајача, да постане султан. То су догађаји из далеке турске прошлости, тачније, једна епизода из историје борби за турски царски трон, епизода која је трајала, како се то прецизно означава у роману, од смрти поменутог султана 1481. године па све до 1499. године, када умире неуспешни и трагични принц претендент.

Наслов *Проклећа авлија* се односи на други, касније придружен сиже, а то је двомесечно тамновање крешевског фратра фра Петра у стамболском затвору, за које Андрић не даје прецизне временске назнаке, али је јасно да је и та епизода из „турског доба“ пошто је реч о времену када су босански фратри, ради послова с државном управом, ишли у Стамбол.

Тема првог сижеа је, дакле, борба за највећу власт, борба двојице претендента на престо најмоћније царевине на свету, с краја 15. века.

Тема другог сижеа је тамновање једног босанског свештеника у стамболском затвору, односно, феномен затворског живота и систем суспендовања човекове слободе.

Два различита наративна сижеа, које раздваја неколико векова, Андрић повезује у јединствену романескну целину, правећи вишеструке везе међу њима. Прво, формално-технички, заправо, на мета-нивоу, пошто цариградски затвор није само место збивања у том сижеу, већ је то амбијент наративне ситуације из које се приповеда о догађајима из првог сижеа, а неки актери другог сижеа су наратори за први сиже.

Овим уклапањима два сижеа једног у други, а потом оба у заједничку наративну ситуацију, Андрић постиже јединство романескне наратије и поред удвајања фабула и предмета о коме се приповеда. Али за роман је важно и то како је Андрић поставио однос два примера животних ситуација, то јест, како је семантички повезао два сижеа. Фабула првог је занимљивија и значајнија утолико што је реч о историјски значајнијем догађају него што је тамновање фра Петра. Али у композиционом и структурном погледу значајнију улогу је добио затворски сиже. Догађајима на

турском двору посвећено је само једно, пето по реду, поглавље, у коме је испричан сав животопис главног јунака тога сижеа, принца Џема. Може се рећи да је Џемов покушај освајања турског престола почетни догађај у фабулативним токовима *Проклејше авлије*, а да тај догађај потискују, преплављујући га, догађаји из затворског сижеа о којима се говори у преосталих седам поглавља, опширније него о догађајима првог сижеа.

Да Андрић даје предност теми тамновања, у односу на тему борбе за империјалну власт, види се по томе што тему тамновања уводи и у тај сиже, и то тако да она и у њему добија важно место. Јер после бекства из Турске, у Египат па у Италију, све у настојању да уз страну помоћ свргне султана Бајазита, Џем је постао, у ствари, средство у рукама његових страних заштитника, који су, међутим, гледали своје интересе и циљеве, и држали Џема као свог заточеника. Тако је, заправо, тих осамнаест година припрема за преузимање власти Џем провео у некој врсти заточеништва. Захваљујући томе, тема затвора добија извесну превагу у *Проклејој авлији*. Роман о цариградском затвору је Андрићева литерарна интерпретација феномена тамновања и тамнице.

С друге стране, тему власти Андрић уводи и у затворски сиже, и то помоћу портрета једног од важнијих ликова романа: затворског управника Карађоза. При томе Андрић прави врло живописан управников портрет, развијајући га много више него што то фабула затворског сижеа тражи. Карађоз добија прилику да изложи своје концепције о кривици и невиности, о правди и неправди. Али од свих управникових особина, Андрић највише истиче његову апсолутну власт у затвору и страховладу над свим затвореницима, тако да је слика цариградског затвора слика у малом о томе како стварно изгледа, како функционише, и каква је то врховна и потпуна власт.

Уз сва ова тематска повезивања и померања, прожимања и допуњавања, Андрић стално усложњава тематски аспект свога дела. Најпретиме што је тему тамновања претворио од историјске теме у мета-књижевну тему. Није хтео да Џемото и фра Петрово тамновање исприповеда онако како се то чини у историјском роману, то јест, литерарно реконструишући и евоцирајући догађаје у њиховом следу, и из неутралне нараторске позиције, већ је начинио такав склоп дела у коме је фра Петар посредни наратор Џемотовог сижеа, уз то и наратор са својим посебним, рекло би се, личним наративом. И није се Андрић задржао на томе, но је увео још неколико наратора, то јест, посредника између читаоца и Џемотовог животописа. Шта је постигао тиме? Увео је у своју наратију једну нову димензију: димензију мета-поетичку, која постаје посебан елемент наратије исто толико важан као и историјски догађаји о којима се говори, ако не и важнији, пошто је интерпретација предмета из историје условљена нараторским посредовањем, и то низом од пет различитих нараторских посредовања.

Своју нарацију Андрић развија у динамичној и тананој оркестрацији различитих тема и разноврсних семантичких подешавања. Тему борбе за врховну власт у најмоћнијој царевини света, Андрић укршта са темом тамнице и тамновања, истовремено преносећи нарацију на мета-ниво модерне релативизације значења различитим нараторским гласовима, пошто је претходно отворио и теме пролазности човекове егзистенције, односно, смисла и вредности који та егзистенција може добити у стварности, па онда и у причи о њој.

ЗЛА КОБ ЦЕМ-СУЛТАНА

На почетку петог поглавља у коме се литерарно реконструише неуспели и трагични покушај принца Цема да постане султан, Андрић већ у првој реченици схематизује најопштији тематски аспект предмета о коме пише.

„То је у новом и свечаном облику древна прича о два брата.

Откако је света и века постоје, и непрестано се поново рађају и обнављају у свету – два брата-супарника. ...” (Андрић, 1981:77).

Борбу двојице синова султана Мехмеда Другог за царски трон, Андрић измешта из тог конкретног историјског контекста (сукоб Цема и Бајазита) и из основне теме тога догађаја (борба за највишу власт) и преноси је у општији контекст, у контекст **древне приче** (истакао С. Ђ.) о сукобу два брата, чији је најпознатији пример из *Светиої иисма* (стр. 2). То је преношење предмета романа из историје у контекст најдаље прошлости, у древност, у митско време, односно у савременост, пошто је реч о феномену који није престао да постоји, већ наставља да постоји, и према томе, постојаће док је „света и века“. Имплицитном асоцијацијом на једну од најстаријих прича у целокупној људској цивилизацији и култури, на *Библију* и на сукоб Аврама и Исака, сукоб чији је исход трагичан, Андрић преусмерава своју нарацију са реконструктивне дескрипције ка апстраховању да би назначио општији контекст своје уметничке интерпретације историјских догађаја. Контекст у који Андрић смешта повест о принцу Цему је, заправо, најопштији контекст, контекст свеколиког трајања човечанства, да не кажемо баш, од искони па све до потоњег доба.

У жару борбе за власт и браћа престају да буду браћа и постају највећи, рекло би се, смртни непријатељи. Борба за власт убија у људима и најјаче исконске импULSE међусобне повезаности и привржености и претвара их у најопасније противнике – то је конотација коју Андрић постиже увођењем библијског мотива у нарацију о принцу Цему. Жудња за влашћу може да поништи у човеку и оно најјаче осећање блискости, узајамности и љубави које човек може да има.

Након ових почетних схематизација историјског догађаја о коме пише, Андрић развија наративну пројекцију, живописно и подробно, али нимало опширно. Она је заснована на многобројним и веродостојним подацима, нарочито о принцу Џему, док лик султана Бајазита, дакле, победника у сукобу два брата, остаје у другом плану нарације. То је оправдано целокупним склопом, пре свега, фабуле, пошто ће један од главних јунака из другог сижеа, цариградски затвореник Тамил, поистоветити се са принцем Џемом. *Проклећа авлија* није, дакле, роман о победи, већ о поразу у борби за највишу власт, о злој коби властољубља које има своје поуздане механизме и чиниоце у подели улога на победника и пораженог. Победник добија царски трон и сву власт, поражени мора у прогонство у коме постаје заточеник, односно објекат оних којима је поверио и препустио своју борбу и судбину.

Андрић врло подробно описује разлоге и узроке који доводе до тога да овај нови и свечани пример борбе двојице претендената на престо буде тако жесток. И један и други султанов син има довољно разлога и аргумената на основу којих произлази његово полагање већег права на царски трон. „Бајазит је био старији и сређенији, већ примљен и признат за владара у Стамболу“ (Андрић, 1981: 79). Џем је истицао друге доказе: да је Бајазит рођен када њихов отац још није био султан, већ само наследник престола, и то од мајке ропкиње, док је Џем рођен кад је Мехмед Други „био већ султан, а мајка му је била кнежевског рода из Србије“. Позивао се Џем и на то да је султан Мехмед показивао да му је млађи син ближи и да је управо млађем наменио највиши трон.

У преговорима „Џем је тражио свој део царства, а Бајазит мирно одговарао да је царство једно и недељиво и да султан може бити само један, а што се тиче млађег брата и његових права, понудио му је велике суме новца и редовне исплате до краја живота, под условом да се повуче (Андрић, 1981: 79). У сукобу двеју војски Џем је потучен тако да је једва успео да спасе живу главу и побегне у Египат. И ускоро је он, „потпомогнут од египатског султана покушао срећу, али је опет потучен“ (Андрић, 1981, стр. 80). После тога бежи на острво Род да код тамошње хришћанске власти затражи уточиште, надајући се да би своју нову прилику могао добити у очекиваном походу хришћанских земаља и војски против Бајазита.

Када се Џемова борба за власт пренесе на међународну сцену, где су односи снага још сложенији, а борба прошири на многе јаче или слабије противнике, и на многе друге мотиве и интересе, та борба постаје још тежа и још неизвеснија, добијајући многе заплете и обрте, доносећи нове препреке и исходе, а Џему, углавном, нове неуспехе и поразе. Андрић о томе приповеда сасвим оскудно, задовољавајући се скоро искључиво говором историјских чињеница, следећи хронологију и об-

ликујући врло сведену, мада врло живописну и речиту реконструкцију догађаја.

У петом поглављу *Проклеће авлије*, у коме је описан сиже борбе за власт, скоро да нема романеског развијања нарације; она је сведена на хронику неуспелог Џемовог покушаја, на хронолошко низање свих чињеница и момената те хронике, али тако да се јасно оцрта и логика, и динамика, и феноменологија борбе за највећу власт на земљи.

СТИЖЕ Андрић да унесе у ову хронику и извесне импликације, односно, могућности тананијих објашњења и тумачења и догађаја и феномена о којем је реч у овом сижеу.

У Џемовом портрету, који је нешто развијенији, помиње се да је овај претендент имао читав низ и других интересовања и других способности, и то рекло би се, понајбољих и несумњиво стваралачких, тако да је могао своју егзистенцију да испуни на други начин. Био је то свестрано обдарен млад човек који је на свом двору окупио круг људи од науке, песника и музичара, и сам је писао добре стихове, био је добар пливач, атлет и ловац, знао грчки, читао италијански, једном речи био је свестран човек, „бујна глава“, без мере у мислима и уживањима. А ипак је одабрао да се бори баш за царски трон, и то упорно и доследно, и поред незнатних изгледа на успех. И за Џема, као и за Бајазита, највиша, царска, власт је била највећи изазов и највреднији егзистенцијални избор.

На крају хронике Џемове трагичне борбе за највиши владарски трон Андрић ниже одабране догађаје од којих сваки има своју семантичку нијансу у укупном контексту првог сижеа. Андрић бележи како су и после Џемове смрти потрајале уцене и преговори између Бајазита и Џемових хришћанских савезника-господара, то јест, Бајазитових супарника у међународној подели власти. Пето поглавље *Проклеће авлије* окончава се завршним повратком на сукоб султана Бајазита и принца Џема. У тој реченици се каже да је Бајазит сахранио свога брата-противника, свечано, и то „у турбету у Бруси, где леже покопани турски владари“. (Андрић, 1981:87)

Дакле, феноменологија борбе за власт је таква да Џем ни онда када је мртав није постао безопасан за Бајазита пошто је могао да послужи за разне уцене, а једино потпун пораз, потпуна елиминација из борбе за власт једног од два претендента, означава крај те борбе. Тек оног тренутка кад је постао безопасан за владара, а то је било тек онда кад је сахрањен на гробљу у Бруси, Џем је сасвим мирно могао да добије највише свечаности и припадајуће ознаке царског владарског ранга. Иако никад није био највиши владар, иако ни у једном тренутку није имао успеха у борби за највишу власт, већ је био само принц и претендент на њу, брат-владар му је уделио, на сахрани и на гробу, атрибуције највише власти, потврђујући тиме, заправо, своју највишу власт.

То су неке важније опште импликације Џемове повести, које је Андрић наговестио вештим навођењем фактографских података. Иако је на почетку поглавља Андрић поставио најопштији контекст, ипак је наратију свео на скоро хроничарски оскудно и неутрално низање података. Обрађујући један историографски сиже, Андрић се задовољава тиме да јасно постави и најопштију семантичку схематизацију, овде помоћу вечне теме о сукобљеној браћи. Али је преузете историографске податке тако распоредио да се једно општије питање уопште не постави, и остане скоро прећутано. То је питање: зашто, односно, како то да принц Џем, ако је већ био свестрано обдарен, не прихвати нагодбу коју му је Бајазит понудио, и да тако спасе свој живот, и не само да га спасе, већ и да га испуни, а према свим својим обдареностима, рекло би се, не мање квалитетно од султанске егзистенције.

Није овде проблем зашто Андрић ово питање нити поставља, нити нуди неко објашњење. Јер, у историјској стварности то се није догодило, то јест, то питање, ако је Џему и падало на памет, није било постављено тако да би имало било какав утицај на ток догађаја. А Андрић следи историју, ток оног што се догодило, а не онога што се није догодило. У овом сегменту првог сижеа Андрић поштује жанр историјског романа и, доследно поетици тог жанра, приповеда сиже преузет из турске историје.

Проблем је у томе што Андрић тако распоређује податке, и тако реконструише фактографију историографског сижеа да се то питање ипак може поставити, иако је историографски неосновано. Овај проблем је сам Андрић, заправо, решио. И то онако како га је поставио: неприметно, препуштајући читаоцу могућност да га у томе следи.

Питање Џемовог истрајавања у борби за власт, које не улази у видокруг фактографски доследно изведене реконструкције једног историјског догађаја, Андрић је пренео у други сиже, у други тематски контекст, у причу о цариградском затвору. Тај сиже није толико оптерећен историјском фактографијом, јер није реч о неком историјски значајном догађању. Тај сиже допушта слободнију реконструкцију збивања у цариградском затвору, литерарну реконструкцију која добија обележја једног више романескног оживљавања и имагинирања него строге миметичке наратије која остаје у фактографским, односно, историографским оквирима и у жанру историјског романа. Може се рећи да је Андрић повезао два сижеа управо зато да би могао да развије и имагинарни аспект у својој литерарној пројекцији Џемове повести.

Учинио је то тако што је у други сиже, то јест, међу цариградске затворенике, увео једног затвореника који је, у извесном смислу, двојник Џем-султана. То је необични затворски сабеседник фра Петра – Ћамил. И тај књижевни лик је вишеструко функционалан елеменат романескне структуре. Ћамил је главни извор грађе, према томе, првобитни наратор

повести о принцу Џему. Али парадоксалан, скоро, настран, с обзиром на то да доспева у затвор баш због свог страстеног истраживања Џемове борбе за највећу власт.

Ћамилова зла коб није властољубље, већ самоидентификација и поштовање себе самог, заправо, доследност себи и својој суштини, како ту суштину он сам осећа и види, а по начелу одбране сопственог идентитета: идентификуј себе оним што осећаш да јеси, за шта си рођен, а то је: да си султан.

А што истражитељи тај Ћамилов исказ тумаче као признање кривице, то је слика њих самих, који су спремни на то да и небулозну изјаву једног безазленог занесењака подведу под доказ завереничке кривице и због ње подвргну га инкриминацији и физичком мучењу.

Оваквим развојем фабулативног тока Андрић своју нарацију увелико одводи на стазе имагинирања, односно, хипотетичког наративног дискурса, прелазећи са миметичке интерпретације на дискусију о феноменима и суштинама, то јест, са конкретног на општији, апстрактнији план, тачније речено, не са једног на други, већ на феноменолошко апстраховање једног уз помоћ другог плана, а у фабули остајући на оба плана. При томе своју интерпретацију чини вишезначном, заправо, толико апстрактнијом да својим интенцијама прелази са конкретног историјског на општи антрополошки план.

КАРАЋОЗ, ГРОТЕСКНИ ЗАТВОРСКИ УПРАВНИК – ЗЛОКОБНИ ПРОРОК ЗАТВОРА ОД МОРА ДО МОРА И ИДЕОЛОГ УРОЂЕНЕ КРИВИЦЕ СВАКОГ ЧОВЕКА

На сличан начин на који је поставио, у равни схематизованих аспеката уметничке структуре, однос између принца Џема и затвореника Ћамила, и тако удвојио лик неуспелог претендовања на највишу власт, Андрић поставља и однос између Бајазита, победника у борби за највећу власт, и његовог парњака у другом сижеу, Карађоза, управника цариградског затвора. И ова паралела, као и она прва, није потпуна већ делимична, јер се удвојени ликови и знатно разликују. Тамо стварног принца удваја умишљени принц, овде успешну борбу за највишу, империјалну власт удваја успешно вршење највише власти у затвору. Удвајања су парцијална, али у једном апстрактном семантичком аспекту су несумњива. Ћамил је трагикомични Џемов двојник, као што је и Карађоз Бајазитов двојник, само гротескно-пародични. Наиме, Карађоз је вршилац власти у затвору, он је слика и прилика апсолутне власти унутар зидина Проклете авлије. Оно што је Бајазит у Цариграду, то је Карађоз у цариградском затвору. И премда Андрић ни једном реченицом не описује какав је владар био

султан Бајазит Други, како је упражњавао своју апсолутну власт, дотле у причи о Карађозу исписује странице и странице управо о томе како се, у Карађозовом случају, неограничена власт врши у свом пуном виду. То је у овом семантичком паралелизму више допуна, него удвајање. У сижеу о Бајазиту описана је борба за највишу власт, а у сижеу о Карађозу само неограничено владање.

Схематизације аспекта владања не добијају видније место у структури Карађозовог лика, али постоје и вешто су уклопљене међу остале елементе портрета. У *Проклејој авлији* Карађозов портрет је најразвијенији. Има чак неколико експлицитних исказа у том портрету помоћу којих се истиче његова свемоћ. На почетку се каже да је Карађоз „и својим изгледом и свима својим особинама“ оличење Проклете авлије, те „чудне и страшне установе“, где су осумњиченици, као прилично беспомоћни људи, изложени осионој власти. (Андрић, 1981: 25) Карађоз је и веома успешан управник затвора, који већ двадесет година управља и затвореницима и чуварима, и одлучује о свему. Он је оличење затвора, зато што је тако дуго у том послу, што је, заправо, оличење затворског владања, које је толико свемоћно и ефикасно да изгледа чудовишно и застрашујуће.

„Радам изнутра“ у односима са преступницима, нови управник је био веома успешан јер је своју хијерархијску надмоћ над свима спроводио колико безобзирно толико и вешто, што му је омогућило да потпуно овлада Проклетом авлијом. „У сваком поједином случају, са сваким осумњиченим лицем он је играо нарочиту игру, без стида и обзира, без поштовања другог човека и себе сама.“ (Андрић, 1981: 31)

Карађоз је узурпирао за себе сву власт у затвору, могао је да мења правила, да суди и пресуђује како му се прохте. То Андрић илуструје Карађозовим победоносним преокретом саслушања кад би осумњичени почео да говори да је невин: „Да си рекао да си крив, још сам могао да те пустим, јер кривих овде има много. Сви су криви. Али баш нам један невин треба. И зато те не могу пустити. Да ниси сам рекао, још би нешто и могло бити. Овако, сада, ваља да седиш овде док не пронађем негде неког невиног, таквог као што си ти, да те смени. Сад седи и ћути!“ (Андрић, 1981: 32)

Карађозово лице било је гротескна и наказна маска која одаје сву чудовишност свемоћног затворског управника, господара живота и смрти у Проклејој авлији, који у свом царству може да мења сва правила и све норме понашања, као да је божанство.

Карађозов портрет Андрић је употпунио и једним његовим монологом о људској невиности, који дакле, није био баш неопходан за развој догађаја у фабули, али показује како свемоћни владар Проклете авлије објашњава свој затворски приступ, и Андрић развија то објашњење до општег идеолошког програма и покрића апсолутне власти уопште. То

је Карађозово „учење“ о томе да у Проклетој авлији нема невиних, и да нико ту није случајно; чим пређе праг „ове Авлије“, није невин. „Скри-вио је нешто, па ма то било у сну. Ако ништа друго, мајка му је, кад га је носила, помислила нешто рђаво.“ У затвору нема невиних, према томе, сви треба да буду ту, а не на слободи, и сви треба да буду кажњени, а не ослобођени. Да живе затворски, а не слободно. То је Карађозово виђење оних који су под његовом управом, и такво је његово објашњење о томе каква је његова, а каква њихова улога у Проклетој авлији.

И не само то, затвореникова кривица је проузрокована антропо-лошки, и Карађоз свој монолог развија до апсурдне идеологије о нужној, рекло би се, урођеној кривици сваког појединца, и до хиперболичне ви-зије затвора од мора до мора, то јест, затвора за све људе на свету: „Овде невиног човека нема. Али има их на хиљаде кривих који нису овде и никад неће ни доћи, јер кад би сви криви доспели овамо, ова би Авлија морала бити од мора до мора. Ја људе знам, криви су сви. Само није сва-ком писано да овде хлеб једе.“

Слику цариградског затвора Андрић развија до чудовишне, гро-тескне и хиперболично преувеличане Карађозове идеје о глобалном ус-постављању највише власти, идеје-визије, по којој би цео свет постао затвор у који би се могли сместити сви, то јест, сви становници планете, да у затвору буду то што јесу: објекти неприкосновене власти која вла-да својим поданицима, грешним и непоправљивим „преступницима“ и „кривцима“ и управља њиховим животима и судбинама премештајући право одлучивања из њихових у своје руке, замењујући им слободан жи-вот затворским животом.

У лику Карађоза, тог новог, модерног затворског управника, други сиже *Проклетје авлије*, чија је основна тема затвор и живот у затвору, до-бија свог главног јунака и главног идеолога. Карађоз је чудовишни про-тагониста затворског живота и гротескно оличење апсолутне и највише власти, какву је он успоставио у затвору којим управља.

Два различита сижеа *Проклетје авлије* Андрић је поставио у два не тако различита тематска контекста: у једном је реч о борби за највишу власт, а у другоме о трпљењу највише власти. Контрастом неуспешних претендената на власт, као што су принц Џем у првом сижеу и затворе-ник Тамил у другом сижеу, према успешним протагонистима највише власти, као што су султан Бајазит Други, у првом сижеу, и затворски управник Карађоз, у другом сижеу, Андрић развија наративне схемати-зације и апстраховања помоћу којих засвођује два сижеа под општу тему империјалне власти, и артикулише одређен уметнички доживљај егзи-стенције у условима апсолутне владавине над људима.

Када се живописне појединости наративне слике света апстрахују и нарација сведе на њихове основне семантичке и доживљајне импли-

кације, онако како то чини Андрић у роману *Проклејта авлија*, добија се, с једне стране, једно опште виђење човекове егзистенције засновано на идеји њеног потпуног подвргавања инстанцији неприкосновене моћи, а с друге стране, једно опште осећање њеног незаустављивог поништавања и обезвређивања под условима њеног подвргавања апсолутној моћи. У том двојном контексту, феномен свемоћне власти, који се посматра из два различита угла, из угла борбе за највишу власт, и из угла трпљења највише власти, постаје семантички функционална пројекција у егзистенцијалном аспект у толико што показује чудовишну нехуманост, која проистиче из феномен највише власти као њена редовна последица погађајући човеково постојање на разне начине и у разним аспектима. Неограничена моћ над људима, без обзира на то у којој конкретној реализацији, да ли у борби за султански трон, или у управљању највећим цариградским затвором, уноси у односе међу људима и у људске животе најмрачније и најтрагичније елементе. Између осталог, услед борбе за власт или пак услед неограниченог владања људима, могу да се догоде и најтежи губици и поразни исходи: нестаје у човеку и елементарне урођене сродничке блискости и љубави, као да је никад није било, и нити је може бити, као што се то догађа Бајазиту и Џему; а исто тако може да нестане и изгуби се и елементарно уважавање другог човека као људског бића, и било каквог саосећања према њему, као што се то показује у примеру Карађозовог односа према затвореницима. То је једна од најопштијих семантичких интенција до које Андрић развија нарацију обрађујући тему апсолутне власти. У томе се огледа уметничка сврха Андрићевог повезивања и укрштања два различита сижеа из турске прошлости у један роман под метафоричним насловом *Проклејта авлија*.

Ту најопштију поруку о феномену власти Андрић не обликује експлицитно, поготово не у слоју приказане друштвено-историјске стварности, тако да до те поруке не стиже ни један од јунака, ни у сижеу о принцу Џему, ни у сижеу о фра Петру, јер је та интерпретативна порука изван семантичког хоризонта припадајућих историјских епоха. Ни принц Џем, ни његов противник Бајазит, ни Карађоз, ни затвореници цариградског затвора не могу да перципирају феномен највише власти на тај начин, то јест, са тако негативном семантичком схематизацијом, мада та власт и те како оптерећује њихову егзистенцију управо најтежим и најгорим негативним аспектима. Та најопштија схематизација је свим јунацима Андрићевог романа недоступна; њима могу бити доступне оне схематизације феномена власти, које припадају хоризонту епохе у којој живе, односно, оном животном искуству и видокругу које отелотворују као књижевни ликови, с обзиром на улоге које им као појединцима припадају у слици приказане друштвено-историјске стварности.

Андрић литерарно реконструише сиже из отоманске историје обликујући романескну слику света на подлози конвенција и начела жанра (историјски роман), дакле, помоћу веродостојне и сликовите приповедне евокације ликова и догађаја, рекло би се, довољно убедљивом нарративном реконструкцијом и сликом одређене историјске стварности, али ипак не остаје само на томе, већ у нарративну реконструкцију историје уводи један посебан интерпретативни слој, односно, „слој схематизованих аспеката“, како би рекао књижевни теоретичар Роман Ингарден, означавајући оне најобухватније семантичке елементе уметничке структуре књижевноуметничких дела. У том слоју уметничке структуре свога романа о апсолутној владавини на земљи Андрић и те како премашује оквири фактографске литерарне реконструкције прошлости, одступа од семантичког хоризонта приказаних епоха, да би своју интерпретацију сижеа из отоманске историје артикулисао у сасвим модерном духу, у духовном хоризонту 20. века, односно, у духу нове, хуманије артикулације смисла и вредности људске егзистенције, и то на примеру одређених феномена, односно, аспеката колективне и појединачне егзистенције. У овом случају, реч је о феномену власти уопште, односно, друштвено-политичког устројства на нивоу највећих уређених људских заједница као што су то државе, такође, реч је и о феномену највише инстанције управљања људима и одлучивања о њиховим животима, дакле, оне највише власти каква је успостављана и практикована у досадашњој историји: империјалне, апсолутне и неограничене. Тај сложени феномен Андрић посматра, пре свега, из перспективе етичке и хуманистичке, имајући у виду поражавајуће последице империјалне моћи на човека и његову егзистенцију, нарочито, на индивидуалну човекову егзистенцију.

Тек у том слоју романескне структуре Андрић постиже ону неопходну артикулацију уметничког значења ради које и пише своје дело тако дуго, то јест, све док није постигао пуну меру развијености нарације и семантичке одређености своје уметничке реконструкције и интерпретације прошлости. Тек сагледавајући целину Андрићеве уметничке интерпретације у *Проклећој авлији* може се књижевнокритички артикулисати семантички садржај и оценити уметнички домет те интерпретације, који припада, сасвим сигурно, највишим дометима књижевноуметничке и мисаоне креативности у 20. веку, и уопште у модерном добу. До тако високог уметничког домета, до тако развијеног слоја схематизованих аспеката, Андрић стиже поступком апстраховања приповедања о једном сижеу из далеке отоманске прошлости. Наравно, није вредност тог приповедања само у евокацији историјских догађаја, ни у пукој апстракцији, у највећем уопштавању значења као поступку артикулације значења, већ у аутентичности егзистенцијалног доживљаја који Андрић артикулише целином своје уметничке интерпретације историјске прошлости. Егзи-

стенцијални доживљај који Андрић артикулише у свом роману о Џем султану је сасвим модеран, то јест, доступан само у перспективи новог, модерног сензибилитета и модерног еманципаторског тумачења људске егзистенције. Таквом артикулацијом егзистенцијалног доживљаја, Андрић постиже пуну стваралачку изворност и уметничку снагу, заправо, највећу меру аутентичности и драгоцености егзистенцијалног доживљаја и естетског квалитета.

По тематским контекстима за два сижеа из турске и босанске прошлости, и по схематизацијама којима развија своје приповедање трансцендирајући, дакле, хоризонт приказаних епоха, али и по главним дистинкцијама на основу којих изводи семантичка уопштавања, Андрић је сродан са достигнућима неких других стваралаца модерног доба. Поменимо овом приликом само два светски позната имена. Први је писац Џорџ Орвел (Georges Orwell), који је у своме делу *1984* (1949) дао једну од светски познатих пројекција човекове обезвређености у тоталитарном друштвеном систему, заснованом на тоталној власти над људима. А други је француски филозоф Мишел Фуко (Michel Foucault) који је у средиште својих истраживања ставио управо феномен владања људима, у разним сферама живота, и у разним епохама, подвргавајући сам феномен владања људима снажној критици, многим објекцијама и оригиналним еманципаторским иновацијама, у најбољој традицији филозофске мисли. О томе Фуко говори у многим својим делима (*Историја сексуалности*, *Историја лудила у доба класицизма*, *Надзирајући и кажњавајући – рођење затвора* итд.).

У поређењу са овом двојницом стваралаца 20. века, може се рећи да Андрић обрађује исти феномен, феномен свемоћне власти и њеног погубног деловања на људску егзистенцију. Иако не прибегава тако оштрој и експлицитној критичкој дисквалификацији свемоћног империјалног управљања државама, народима и људима, Андрић ипак развија своју уметничку интерпретацију до најопштијих аспеката осветљавајући управо оне најпогубније учинке свемоћног тоталитарног управљања људима које људску егзистенцију своди у оквире потпуно ограничене и онемогућене егзистенције. Несумњив критички и еманципаторски потенцијал свога модерног виђења феномена власти, како бескрупулозне борбе за власт, тако и затворске праксе потчињавања и потпуног ограничавања егзистенције оних над којима се врши власт, Андрић јесте уградио у структуру романа *Проклеја авлија*, и то имплиците, тачније, структурним апстраховањем семантичких интенција своје нарације. У том роману Андрић је тако обликовао и слику прошлости, и модерну критику неограничене власти, и проницљиву анализу затворског модела суспендовања човекове слободе, чиме његова романескна нарација добија и снажну естетску делотворност, индукујући један контраст и семантичку поларизацију: насупрот трагичности и гротескности човекове

ситуације у досадашњој историји и не много бољој савремености, стоји неугасла човекова потреба за лепотом какву може да побуди само отворено стваралачко трагање за смислом, слободом и пуноћом људске егзистенције. У томе и јесте она крајња семантичка интенција сваке књижевноуметничке интерпретације и артикулације човековог постојања, без обзира о којем конкретном човеку и догађају, месту и времену је реч, о прошлости, савремености или будућности.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић, 1994: Андрић, Иво. Писац говори својим делом. Приредио: Радован Вучковић. БИГЗ, Београд: 1994, стр. 382.

Андрић, 1981: Андрић, Иво. Проклета авлија. Удружени издавачи, Београд, 1981, стр. 131.

Ингарден, 1971: Ингарден, Роман. О сазнавању књижевног уметничког дела, СКЗ, Београд, 1971.

Орвел, 1999: Орвел, Џорџ (Orwell, George). 1984, Верзал прес, Београд, 1999, стр. 335.

Свето писмо, 1965: Свето писмо, Мојсије, I, 4, Београд, 1965.

Fuko, 1980: Fuko, Mišel (Foucault, Michel). Istorija ludila u doba klasicizma, Nolit, Beograd, 1980.

Fuko, 1982: Fuko, Mišel (Foucault, Michel). Istorija seksualnosti, Prosveta, Beograd, 1980.

Fuko, 1987: Fuko, Mišel (Foucault, Michel). Nadzirati i kažnjavati – rođenje zatvora. Prosveta, Beograd, 1987.

Stojan Djordjić

SUR LA VALEUR ESTHÉTIQUE DE LA COUR MAUDITE D'IVO ANDRIĆ

R é s u m é

L'auteur recherche la naissance de longues années de *La Cour maudite*, dès les premiers notes de 1928. jusqu'à la publication du roman en 1954, pour montrer les étapes et changements poétiques pendant ce travail d'Andrić sur cet ouvrage. Sur la base de cette analyse l'auteur indique l'inspiration centrale dans la genèse créatrice chez Andrić. C'était le soin d'écrivain d'articuler et de cristalliser un sentiment de l'existence, de plus en plus abstrait: dès mélancolie

lirique, au debût, jusqu'à la plus haut abstraction dans son roman dernier. Le roman *La Cour maudit* c'est l'incarnation du idéal esthétique d'Andrić.

Dans le roman *La Cour maudite* il y a cinq narrateurs différents, mais le plus important est fra Petar, un moine bosniaque qui tombe à la prison de Constantinople. Il est d'abord l'auditeur des narrations de Camil et de Haïm qui, tous les deux, intercèdent pour lui le sujet de Dzem-sultan; en même temps il s'entremet ce sujet et ajoute, de sa part, le sujet de prison, et tous-ça raconte au quatrième narrateur, un jeune homme anonyme, qui fait passer le conte de fra Petar jusqu'au cinquième narrateur, qui est le narrateur traditionnel. Parmi tous les cinq narrateurs fra Petar distingue comme le supérieur parce qu'il développe la narration en toute sa beauté.

Dans son roman *La Cour maudite* Ivo Andrić développe la couche des aspects chématisées à mesure que la narration dépasse le cadre du roman historique à qui appartienne par ses deux sujets séparés de l'histoire otomane: les aspirations de prince Dzem de devenir le sultan et l'emprisonnement d'un moine bosniaque, fra Petar, dans Constantinople. En contractant tous les deux sujets, Andrić développe son évocation narrative jusqu'aux implications anthropologiques, éthiques et axiologiques. Le phénomène de la pouvoir impériale est aperçu non seulement dans une perspective de l'histoire turque, mais aussi de tous les temps et de tous les pays. L'inspiration fondamentale d'Andrić, et le sens principal de toutes ses schématisations narratives est dans une implication critiques et émancipatrice de la pouvoir impériale.

